

TANNEKE SCHOONHEIM

REGIONALE EN HISTORISCHE WOORDENBOEKEN VAN HET NEDERLANDS: SAMEN STERK

Abstract ⁽¹⁾

The Dictionary of the Dutch Language (WNT) has been freely available online (wnt.inl.nl) since January 2007. Compared to the original (printed) dictionary, the search facilities have been considerably expanded. For instance, you can now search for a headword using modern spelling, and submeanings and citations can be displayed or omitted on demand. Another innovation is that headwords in the WNT are now linked to external information, for example, to language maps, pictures and etymological information. In addition, we intend to add links to the available dialect material, starting with the large dictionaries of the dialects of Flanders, Brabant and Limburg. In this contribution, we describe how this could be done.

1. Inleiding

Ter gelegenheid van de voltooiing van het hoofdwerk van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* in 1998 werd er in Antwerpen een symposium gehouden onder de titel ‘Van A tot Z en verder ...’. Een van de sprekers op dit symposium was Magda Devos, die als voorzitter van het, inmiddels in de praktijk zo goed als opgeheven, ReWo⁽²⁾ sprak over een toekomst waarin de bevindingen uit het dialectlexicografische onderzoek gekoppeld zouden kunnen worden aan het materiaal van de Taalbank van het INL. Zij besloot haar betoog met een oproep aan de verantwoordelijken voor de ontwikkeling van de Taalbank en aan de verantwoordelijken voor de diverse dialectologische projecten in Vlaanderen

⁽¹⁾ Ik dank Boudewijn van den Berg, Bart Hoogeveen en Ronny Keulen voor hun hulp bij het weergeven van de verschillende afbeeldingen en Joep Kruijzen, Ed Landman en Piet van Sterkenburg voor hun commentaar bij eerdere versies van deze bijdrage.

⁽²⁾ Het ReWo (afkorting voor ‘Permanent Overlegorgaan Regionale Woordenboeken’) is een samenwerkingsverband tussen een aantal Nederlandse en Belgische wetenschappelijke instituten en universiteiten waar men de traditionele dialectwoordenschat registreert en bestudeert.

en Nederland om samen rond de tafel te gaan zitten om af te spreken hoe het dialectologische materiaal geschikt zou kunnen worden gemaakt voor integratie in de Taalbank.

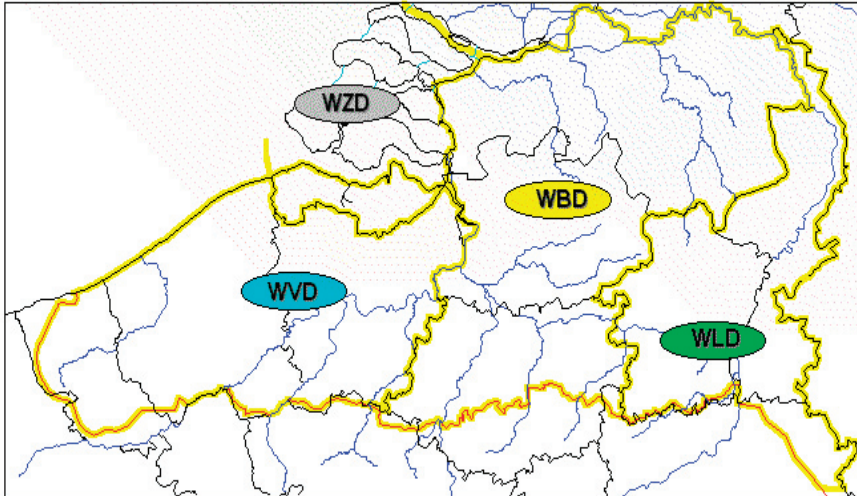
Voor zover ik weet, hebben er daarna wel een aantal besprekingen plaatsgevonden tussen vertegenwoordigers van het ReWo en de Taalbank, maar heeft dat nooit tot concrete afspraken voor een nauwere samenwerking geleid en zijn de Taalbank en de dialectwoordenboeken in de daaropvolgende jaren elk hun eigen weg blijven volgen. Toch zijn de slotwoorden van Magda Devos nog steeds actueel: ‘Een taalbank zoals die bij het INL wordt opgezet, kan pas met recht en rede dé Taalbank van het Nederlands worden genoemd, wanneer hij toegang verschaft tot alle beschikbare informatie m.b.t. de dialectische variatie in het Nederlands.’⁽³⁾ Hoewel er sinds deze constatering inmiddels bijna tien jaar verstreken zijn, is het nog niet te laat om eens te kijken hoe de zaken er her en der voorstaan en of de tijd nu misschien wel rijp is om een gezamenlijk pad af te gaan leggen.

2. De regionale woordenboeken van het Nederlands

De grote dialectwoordenboeken van het Nederlands zijn het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD, voltooid in 2005), het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD, te voltooien in 2008) en het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (WVD, waarschijnlijk te voltooien omstreeks 2018). Hoewel er natuurlijk in de loop der jaren nog veel meer verschenen is op het gebied van de dialectlexicografie, zal ik me voor deze bijdrage tot de hier genoemde werken beperken.⁽⁴⁾

⁽³⁾ Devos 1998: 87.

⁽⁴⁾ Zo maken bijvoorbeeld ook de volgende regionale woordenboeken deel uit van het ReWo: het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* (WZD), het *Woordenboek van de Drentse Dialecten* (WDD), het *Stellingwarfs Woordenboek* (SW), het *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD), het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* (WOD) en het *Woordenboek van de Gelderse Dialecten* (WGD). Niet al deze woordenboeken zijn overigens op dezelfde manier opgezet, met als voornaamste probleem dat een deel ervan (WBD, WLD, WVD en WALD) onomasiologisch is ingedeeld en een ander deel (WZD, WDD en SW) semasiologisch.

Afbeelding 1

Het taalgebied dat door het WZD, WBD, WVD en WLD bestreken wordt. (<http://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/>)

3. De historische woordenboeken van het Nederlands

De woordenschat van het Nederlands door de eeuwen heen wordt beschreven in vier grote historische woordenboeken. Het *Oudnederlands Woordenboek* (ONW, te voltooien in 2007) beschrijft het overgeleverde Nederlands uit de periode vanaf ca. 500 tot en met het jaar 1200, het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (VMNW, voltooid in 1998) beschrijft het overgeleverde Nederlands uit de periode van 1200 tot en met het jaar 1300, het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW, voltooid in 1941) beschrijft het Nederlands uit de periode van ca. 1250 tot ca. 1550 en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT, voltooid in 2001) beschrijft een groot deel van de Nederlandse standaardtaal uit de periode tussen ca. 1500 en 1976.

⁽⁴⁾ (vervolg:) Voor de wetenschappelijke beschrijving van de (dialect)woordenschat is verder uiteraard ook informatie uit de etymologische dialectwoordenboeken van groot belang. Het gaat daarbij om het Etymologisch Dialectwoordenboek van A.A. Weijnen (2e druk 2003) en de trilogie op dit gebied van Frans Debrabandere, het West-Vlaams etymologisch woordenboek (2002), het Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch Woordenboek (2005) en het Zeeuws etymologisch woordenboek (te verschijnen in 2007).

4. De digitalisering van het lexicografisch materiaal

Er is de afgelopen jaren een flinke hoeveelheid werk verzet in verband met de digitalisering van de verschillende lexicografische producten. Zo werd in 1998 het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) door het INL gedigitaliseerd en op cd-rom uitgebracht en kwam in 2003 een cd-rom met het complete WNT op de markt. Sinds 1 januari 2007 is het WNT online raadpleegbaar (wnt.inl.nl) en vanaf mei van dat jaar is ook het VMNW op deze wijze beschikbaar (vmnw.inl.nl). In de loop van 2008 zullen dan nog het ONW (onw.inl.nl) en het MNW (mnw.inl.nl) volgen.⁽⁵⁾ Deze vier historische woordenboeken, die gezamenlijk dus een overzicht geven van zo'n 1600 jaar Nederlandse taal, vormen de bestanddelen van de woordenboekcomponent van de Geïntegreerde Taalbank (GTB) en zijn daarin zowel afzonderlijk als gecombineerd bevroegbaar.

Afbeelding 2
Het zoekscherm van de woordenboekapplicatie van de GTB

⁽⁵⁾ Hoewel de historische woordenboeken alle vier een eigen URL hebben, komen deze op één adres samen, van waaruit de woordenboeken vervolgens ook gecombineerd kunnen worden geraadpleegd.

Het WBD (<http://www.ru.nl/dialect/wbd/>) en het WLD (<http://www.ru.nl/dialect/wld/>) zijn al geruime tijd gedeeltelijk online raadpleegbaar en in het kader van het project D-kwadraat wordt hieraan nog verder gewerkt.⁽⁶⁾ Het materiaal van het WVD is, op enkele woordkaarten na, op het moment nog niet digitaal beschikbaar, maar zal de komende jaren waarschijnlijk op dezelfde manier als het WBD en het WLD online raadpleegbaar worden gemaakt. Er bestaan echter wel Word- en pdf-bestanden van de verschenen afleveringen van het WVD, evenals van de etymologische dialectwoordenboeken. Hiermee kan, in elk geval voorlopig, ook prima gewerkt worden.

5. Externe koppelingen in de historische woordenboeken online

Als eerste product van de woordenboekapplicatie van de GTB is, zoals al eerder vermeld, in januari 2007 het WNT online raadpleegbaar gemaakt.⁽⁷⁾ Om het gebruiksgemak van het WNT te vergroten zijn in de oorspronkelijke tekst structuurcoderingen aangebracht, zodat de hoofdbestanddelen van het woordenboekartikel (trefwoord, kopje, betekenisdeel en opnoemerdeel) door de computer herkend worden en de informatie daaruit op doeltreffende wijze gepresenteerd kan worden. Dankzij deze structuurcodering is het bijvoorbeeld mogelijk om de soms zeer complexe betekenisstructuur per betekenislaag te presenteren. Dat betekent dat de gebruiker van het woordenboek een heel gericht spoor kan volgen om bij de gezochte informatie over de betekenis van een woord uit te komen, zonder gehinderd te worden door allerlei voor hem overbodige informatie over de betekenissen die hij niet zoekt. Daarnaast is het mogelijk om de woordbetekenissen zowel met als zonder citaten te bekijken, wat de overzichtelijkheid van de woordenboekartikelen ook aanzienlijk vergroot. De gebruiker van het woordenboek kan dus zelf bepalen hoeveel informatie hij zichtbaar wil hebben.

Ook zijn verschillende andere praktische zaken ter hand genomen, zoals het aanvullen van een groot aantal in het boek en op de cd-rom onvolledig weergegeven samenstellingen en afleidingen, het uniformeren en dateren van vele bronvermeldingen, het toevoegen van een geüniformeerde woordsoortaanduiding en het toevoegen van een modern Nederlands trefwoord. Vooral dat laatste is zeer belangrijk voor de GTB, omdat het moderne trefwoord het instrument is waarmee de woordenboekartikelen uit de verschillende woordenboeken straks

⁽⁶⁾ Zie de publicaties hierover op <http://www.ru.nl/dialect/d2/publications>.

⁽⁷⁾ Zie ook Schoonheim en Van Sterkenburg 2007.

verbonden kunnen worden. Onder het modern Nederlandse trefwoord AAN hangen dan het woordenboekartikel *aan* uit het WNT, het woordenboekartikel *aen* uit het MNW, het woordenboekartikel *ane* uit het VMNW en het woordenboekartikel *an(a)* uit het ONW.

Naast deze voor een behoorlijke presentatie van het WNT op het internet zeer noodzakelijke werkzaamheden, werd in 2006 door een team van vrijwilligers begonnen aan het project ‘koppeling externe informatie’.⁽⁸⁾ Het doel van dit project was om door middel van het toevoegen van relevante informatie aan de woordenboekartikelen van het WNT de bruikbaarheid en de actualiteitswaarde van dit woordenboek nog extra te verhogen. In eerste instantie richtte men zich hierbij op het toevoegen van etymologische informatie uit het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (EWN) en het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA), het toevoegen van dialectinformatie aan de hand van de kaarten uit de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* van Kloeke en de PLAND en het toevoegen van afbeeldingen uit verschillende WNT-bronnen.

Tot nu toe zijn er twee verschillende manieren van koppelen gebruikt: via een URL naar een webpagina (bijv. de PLAND) of via een bestandsnaam naar een op de WNT-server van het INL geplaatst bestand (bijv. de trefwoordbestanden van het EWA en EWN of de afbeeldingen uit de Taalatlas). Via een aparte koppelingendatabase, die eigenlijk niets anders bevat dan een identificatienummer (ID) van een lemma in het WNT en de bestandsnaam of de URL die aan dat lemma gekoppeld moet worden, zijn deze koppelingen inmiddels allemaal in het WNT online aangebracht en kunnen ze via een apart koppelingenvenster in het woordenboekartikel worden geactiveerd.

Nu bij het WNT is gebleken dat het koppelen van externe informatie aan de trefwoorden inderdaad een meerwaarde geeft aan het woordenboek, kunnen we bekijken hoe we hiermee verder gaan. Veel van de toegevoegde informatie is natuurlijk niet exclusief interessant voor de gebruiker van het WNT online.

⁽⁸⁾ Dit team van vrijwilligers bestaat uit Jan Berns, Lo van Driel, Ben van der Have, Joep Kruijzen, Ed Landman, May Luxembourg, Marien Rutgers en Albert van der Vleuten. Sinds zijn pensionering op 1 februari 2007 maakt ook Piet van Sterkenburg deel uit van dit team.

Koppelingen:

Vorig artikel: VLIM

Volgend artikel: VLINDER II

Etymologie: EWA

Dialect: sprekende kaart,
regionale woordenboeken

Afbeeldingen: vlindernet

Overig: BNTL, vlindernet

sluit

Afbeelding 3

Het koppelingenvenster binnen de woordenboekapplicatie van de GTB: de koppelingen bij het WNT-trefwoord *vlinder* (I).

Sinds mei 2007 is ook het VMNW online beschikbaar en de gebruiker van dit woordenboek kan even geïnteresseerd zijn in de taalkaart van *zeven* of de etymologie van *kerk* als de gebruiker van het WNT dat is. Deze informatie moet dus vanuit de verschillende woordenboeken raadpleegbaar zijn en de plaats waar de koppelingen tot stand worden gebracht zal in veel gevallen dus niet meer exclusief in een van de woordenboeken zijn, maar bijvoorbeeld in een overkoepelende cumulatieve trefwoordenlijst.

6. Externe koppelingen in de regionale woordenboeken online

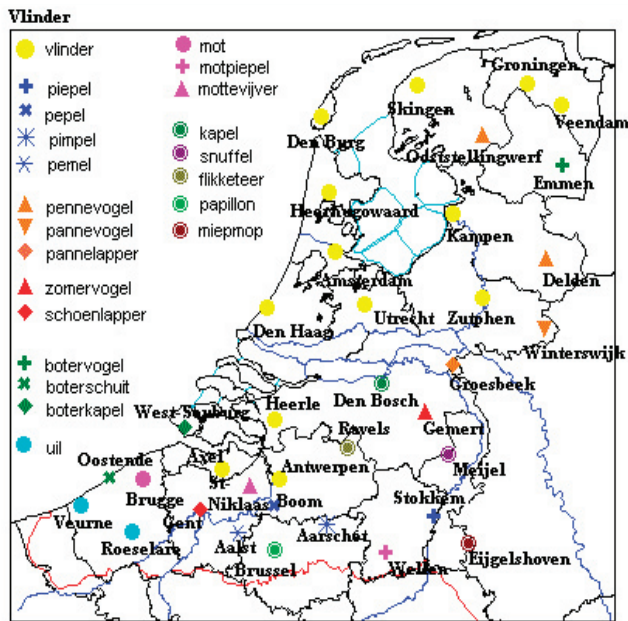
Hoewel het op dit moment nog niet zover is dat het WBD, het WLD en het WVD compleet online raadpleegbaar zijn, geldt voor deze woordenboeken natuurlijk hetzelfde als voor de historische woordenboeken. Het toevoegen van externe koppelingen aan de trefwoorden verlost de redacteur van het herhalen of samenvatten van elders gegeven informatie en is voor de gebruiker een handige en snelle methode om alle beschikbare informatie op een rijtje te krijgen. Het koppelen van externe informatie hoeft ook niet per se te wachten totdat alle woordenboeken online staan. Integendeel, als er nu al begonnen zou worden met het aanbrengen ervan, geeft dat straks bij de presentatie van de online versie al meteen een extra optie ten opzichte van de papieren versie van de woordenboeken.

7. Het koppelen van de regionale en de historische woordenboeken

Bij het koppelen van informatie aan een woordenboek kan men ervoor kiezen slechts één kant op te kijken. Er is een woordenboek en daar wordt dan aan gekoppeld wat voor dat woordenboek relevant is. De manier waarop de externe koppelingen in het WNT op het moment zijn aangebracht, is daar een voorbeeld

van. Het is echter beter om twee kanten op te kijken en de koppelingen zoveel mogelijk tweezijdig te maken, zodat er wederzijds van de gedane inspanning kan worden geprofiteerd. Hoe dit er uit zou kunnen zien als we de regionale en de historische woordenboeken aan elkaar zouden koppelen, kan aan de hand van enkele voorbeelden worden getoond.

In haar bijdrage hanteert Magda Devos het voorbeeld van het trefwoord *vlinder* om te laten zien hoeveel de dialectlexicografie kan toevoegen aan het WNT-materiaal.⁽⁹⁾ Haar wensen zijn helder en duidelijk: maak een link tussen de taalkaart van *vlinder* en het betreffende WNT-trefwoord, maak de verschillende dialectbenamingen voor de vlinder daarin aanklikbaar, voorzie deze van bijbehorende informatie over de herkomst, uitspraak, spreiding enz., voeg er geluidsfragmenten van dialectopnames aan toe en maak een link naar encyclopedische informatie over de vlinder. Maak ten slotte ook alle publicaties die over de benamingen van de vlinder zijn verschenen, via een link zichtbaar en zo mogelijk direct raadpleegbaar.

Afbeelding 4

De vlinderkaart op de website van het ReWo. (http://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/Sprek_kaart/Vlinder/vlinderned.htm)

⁽⁹⁾ Devos 1998: 84-85.

Op het moment is er daadwerkelijk een link vanuit het WNT-trefwoord *vlinder* (I) naar de op de website van het ReWo staande sprekende dialectkaart van *vlinder*. Ook vanuit de in het WNT als (sub)trefwoord voorkomende dialectbenamingen *boterkapel*, *botervogel*, *kapel* (III), *mot* (I), *panne(n)lapper*, *pannevogel*, *pennenvogel*, *pepel* (I), *pimpel* (IV), *schoenlapper*, *uil* (I) en *zomervogel* is een link naar deze kaart aangebracht. Omdat men door deze link direct op de oorspronkelijke website terecht komt, kan hij daar gebruik maken van alle originele functionaliteiten die geboden worden. Ook wordt er vanuit deze en alle andere daar genoemde WNT-trefwoorden gelinkt naar de materiaalbases van het WBD en het WLD en naar het pdf-bestand van het WVD. Daarnaast is er een link naar <http://www.vlindernet.nl/> voor encyclopedische informatie over en afbeeldingen van verschillende soorten vlinders. Deze link is ook bij alle andere relevante trefwoorden aangebracht die een betekenisomschrijving hebben waarin het woord ‘vlinder’ voorkomt, van *antiek* (I) tot *zwijn* (I).⁽¹⁰⁾ Ten slotte is een link naar de BNTL aangebracht waar in een overzicht alle daarin opgenomen publicaties over de benamingen van de vlinder worden getoond.

Trefwoord(en) GTB	vlinder (I) # apollo # atalanta # avondrood # boterkapel # botervlieg # botervlinder # botervogel # flieflodder # enz.
ID-nr(s) GTB	M080989 # S003928 # S004735 # M004653 # M010646 # M010669 # M080989 # M010631 # A006768 # enz.
Lemmatitel ReWo	vlinder
Afbeeldingen	http://www.vlindernet.nl/
Encyclopedische informatie	http://www.vlindernet.nl/
Link BNTL	http://picarta.pica.nl/DB=3,4/SET=2/TTL=1/REL?PPN=076565041
Taalkaart	http://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/Sprek_kaart/Vlinder/vlinderned.htm

⁽¹⁰⁾ Hierbij is in het WNT online in het zoekveld ‘woord in betekenis’ gezocht op de termen ‘vlinder’, ‘dagvlinder’ en ‘avondvlinder’. Dit leverde de volgende trefwoorden op: *antiek* (I), *apollo*, *atalanta*, *avondrood*, *distelvink*, *gehoornd*, *harlekijn*, *hermelijn*, *molenaar*, *non* (I), *oleanderpijlstaart*, *oog*, *paap*, *pannekoek*, *pellerijnvogel*, *piempampoeintje*, *piepauw*, *piepeling* (II), *roos*, *rouwmantel*, *stengeldoorn*, *vleek*, *vlichelter*(e), *vliemel*, *vliervleugel*, *wapendrager*, *weeskind*, *witje* (I) en *zwijn* (I).

WBD	http://www.let.ru.nl/dialect-bin/wbd_cgi.pl?db=materiaalbasis342&field=lemmatitel&word=Vlinder&sort=lemmatitel&browse=on
WLD	http://www.let.ru.nl/dialect-bin/wld_cgi.pl?db=materiaalbasis342&field=lemmatitel&word=Vlinder&sort=lemmatitel&browse=on
WVD	WVD III-2 Vlinder.pdf

Afbeelding 5

Linktabel met gegevens bij de *vlinder*-woorden in GTB en ReWo.

Door Devos destijds nog niet op haar wensenlijstje genoteerd, maar voor een compleet woordbeeld wel degelijk van belang, is overigens ook het koppelen van de betreffende dialectwoorden aan de trefwoorden uit de andere historische woordenboeken van het Nederlands, het ONW, het VMNW en het MNW. De huidige dialecten hebben zich immers direct ontwikkeld uit de taal zoals die door de eeuwen heen in de verschillende streken van ons taalgebied gesproken is. In het materiaal voor het ONW zijn geen benamingen voor de vlinder aangetroffen, maar er kunnen wel koppelingen aangebracht worden naar *pampilion en papilio* (I) in het VMNW en naar *boterschitte, honichvloy, capellenvogel, cappel, coppel, pellenvogel, pennenvogel, pepel, stengeldoren, vivalter(e), viveltere, vleke, vlicheltere en vlieghwouter* in het MNW.

Omgekeerd zou er op dit moment al vanaf de lemmatitels uit de regionale woordenboeken gelinkt kunnen worden naar de relevante (sub)trefwoorden in het WNT en kan daarbij tevens gebruik gemaakt worden van de links naar de encyclopedische informatie en naar de secundaire literatuur. Dit kan aan de hand van dezelfde linktabel als voor het koppelen vanuit de GTB. Omdat het een heidens karwei is om deze koppelingen allemaal handmatig aan te brengen, wordt er inmiddels ook nagedacht over het ontwikkelen van geautomatiseerde processen om (een deel van) de koppelingen tot stand te brengen.⁽¹¹⁾ Mogelijkheden hierbij zijn onder andere het automatisch vergelijken van trefwoordenlijsten en het zoeken in betekenisomschrijvingen naar hyperoniemen.

⁽¹¹⁾ Zie voor enige gedachtevorming hierover Landman en Weigand 2007. In de loop van dit jaar zullen deze auteurs in een nieuwe publicatie dieper ingaan op dit onderwerp.

8. Tot besluit

Toen Magda Devos in 1998 pleitte voor het in een Taalbank samenbrengen van taalkundige en encyclopedische informatie uit verschillende bronnen, was de tijd er kennelijk nog niet rijp voor om dat te bewerkstelligen. Nu we bijna tien jaar verder zijn, en de digitalisering alom hard heeft toegeslagen, kunnen we het misschien gewoon nog eens proberen. Er zijn manieren genoeg om de bestaande, beschikbare informatie onderling te verbinden en er is inmiddels op de verschillende plaatsen waar met dit soort materiaal gewerkt wordt ook aardig wat nieuwe kennis opgedaan om dit op een redelijk intelligente manier aan te pakken.

Uit de vele enthousiaste reacties van de gebruikers van het WNT online blijkt dat het principe van het koppelen van externe informatie aan de verschillende trefwoorden werkt, dat het aanbieden van deze informatie inderdaad een meerwaarde geeft aan het woordenboek en dat deze informatie zo bovendien vaak terecht komt bij een publiek dat daar anders waarschijnlijk niet zo gauw naar doorgezocht zou hebben. Hoe de volgende stap zal zijn, kunnen we gezamenlijk bepalen. De woordenboekapplicatie van de GTB zou daarbij als kern kunnen fungeren, met daarin de historische woordenboeken, de regionale woordenboeken en de etymologische (dialect)woordenboeken van het Nederlands, aangevuld met encyclopedische informatie, (al dan niet bewegend) beeldmateriaal en eventueel geluidsmateriaal. We zijn er dus nog lang niet, maar met een gerichte gezamenlijke inspanning en de hulp van de voortschrijdende techniek moet het nu toch mogelijk zijn om met deze bouwstenen in de komende jaren een indrukwekkend lexicografisch systeem te bouwen. De regionale en de historische woordenboeken van het Nederlands: samen sterk!

Bibliografie

MAGDA DEVOS

(1998). Woordenboeken en dialect. in: A. Moerdijk en R. Tempelaars (red.), *Van A tot Z en verder ... Lezingen bij de voltooiing van het WNT*. Den-Haag/Antwerpen, p.81-87.

ED LANDMAN EN HANS WEIGAND

(2007). De toekomst van het iWNT. in: Fons Moerdijk, Ariane van Santen en Rob Tempelaars (red.), *Leven met woorden. Afscheidsbundel voor Professor Piet van Sterkenburg*. Leiden , p.169-177.

TANNEKE SCHOONHEIM EN PIET VAN STERKENBURG

(2007). Inleiding WNT online, op: wnt.inl.nl > Help & Info > Over het WNT > Algemeen.